

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond
Eesti-uuringute Tippkeskus

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika
osakonna pidulik seminar

Lammas eesti kultuuriloos

24. jaanuar 2022
Kivitalu restoranis Rock Summer

Kava ja teesid

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2022

Koostaja: Mare Kõiva
Toimetaja: Asta Niinemets
Keeletoimetajad: Asta Niinemets ja Tiina Mällo
Kaanekujundaja: Andrus Tins
Küljendaja: Diana Kahre

Seminari korraldajad:
Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond
Eesti-uuringute Tippkeskus

Korraldustoimkond:
Mare Kõiva, mare@folklore.ee
Anne Ostrak, anne.ostrak@folklore.ee
Salle Kajak, salle.kajak@folklore.ee

Seminari veebileht:
<https://www.folklore.ee/ri/fo/konve/2021/RockSummer/>

Seminari toetavad Eesti Kirjandusmuuseum (projekt EKM 8-2/20/3) ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

ISBN 978-9916-659-23-6 (trükis)
ISBN 978-9916-659-24-3 (pdf)

© Autorid
© Kaas Andrus Tins
© Eesti Kirjandusmuuseum

Kuidas mõtlevad metsad, mida räägib vesi

Folkloristika osakond 75 – alusuuringute ja tänapäevafolkloori uurimise keskasutus

Folkloristika osakond loodi 1947. aasta jaanuaris Tallinnas asutatud Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudi juurde, kuid algusest peale töötas osa folkloriste Tartus ja neile üüriti ruume kirjandusmuuseumilt. Osakonna juhtmõtte kohaselt ja võimaluste kiuste alustati suurprojektidega: regilaulude, huumori, muinasjuttude uurimine, aluse panemine uuele usundiuurimise koolkonnale, tänapäevaste folkloorinähtuste jälgimine. Osakonna teadustööd iseloomustab kreatiivne lähenemine, alusuuringud ja välkreageerimine ühiskonna hetkeprobleemidega kaasnevatele folkloorivoogudele. 1990. aastate alguses avanes võimalus arendada andmebaase, luua tehnoloogilisi kodulahendusi analüüside kiirendamiseks, 1996. aastal alustasid maailma esimesed vaba juurdepääsuga humanitaarsed e-teadusajakirjad Mäetagused ja Folklore: Electronic Journal of Folklore. 1947. aastal alguse saanud folkloorikogu jätkab pärast katkestust teadusarhiivina EFITA. Aastal 2000 liitus folkloristika osakond Eesti Kirjandusmuuseumiga, sihiks oli rahvusidentiteediga seotud suundade alase uurimistöö kompaktsemaks ja innovaatilisemaks muutmine. Folkloristika osakond on kahel korral (2000–2007 ja 2016–2023) teaduse tippkeskuse hoidja ja südamik.

Loomulikult on 75 aasta jooksul toimunud mitmeid muutusi metoodikas, uurimisteedes, märksõnades, lähenemisviisides, osa neist on seotud oma ajastu ülesannetega ja teine osa õpetlase uudishimuga avastamata teemade vastu. Alusuuringute tulemused on nähtavad väljaannete, andmebaaside, kogumike, teadusartiklite ja rahvaväljaannetena – kuid mitte ainult. Tähelepanu on eesti-läänemeresoome paradigmaatilistelt nihkunud laiemale soome-ugri-slaavi ja võrdlevatele ja eksperimentaaluuringutele, religiooni mentaalsete vormide ja tehnikate kõrval materiaalsele ja psühholoogilisele küljele.

75 aastat tagasi alustati intensiivse läänemeresoome ühispoeesia ehk regilaulu-uuringute ja ühtse tüpologia loomisega, mis päädis riikliku preemia pälvinud regilaulude antoloogia avaldamise ja läänemeresoome ühisprojekti algusfaasiga. Muidugi avaldati tulemusi “Vana kandle” sarjas ja muude akadeemiliste formaatide vahendusel. Paralleelselt laulukultuuriga kulges läänemeresoome folkloori ja eriti lühivormide analüüs, rahvusteaduste uhkus, ilmusid tekstikriitiline täistüpoloogial põhinev “Eesti vanasõnad” ja rahvusvahelise väljundina “Proverbia septentrionalia”, millele 21. sajandil järgnesid “Eesti mõistatused” ja hiljuti kolmandana “Eesti kõnekäänud”. 1990. aastatest alates on

erialateadlasest huvilistel võimalik kasutada mõistatuste multimodaalse teerilike andmebaase: anekdoodid ja visuaalsed naljandivormid, usundiga põimunud suurteos "Eesti loitsud" ja usundi-uurimise tulemused jm. Muinasjuttude alal valmisid kommenteeritud antoloogiad eesti ja saksa keeles ning loomamuinasjuttude rahvusvaheline kataloog, ajutiste projektidega arendati etnobioloogia suunda, Geoniformatsioonisüsteemi (GIS) vahendusel looduskaitsealade ja muude piirkondade pärimuste sidumist digitaalse põhikaardiga, meditsiinifolkloristikat, huumori erinevate stiilide kasutamist, metafooride võimalusi, mütoloogiat jpm.

Täiesti uue hingamise andsid osakonnale 1990. aastad, esiteks vabariigi taastamise tõttu ja teiseks kogu maailma humanitaarias toimunud suurte tehnoloogiliste arengute tõttu – nii avanesid ka meil uudsed võimalused, sh andmebaaside loomiseks ja aineastiku analüüsiks. Kohe järgnesid koolipärimuse kogumisaktsioonid muutuste jälgimiseks, tänapäeva folkloori ja huumori ning usundi, sh meemide jm jäädvustused.

Folkloristika osakonna loovad õpetlased, toimetajad, programmeerijad, projektide juures assistentidena alustanud inimesed – olgu meie ühine teekond kestnud pikalt või lühemalt, neist igaüks on andnud väärtusliku panuse. Paljudest said uue suuna rajajad, teooria arendajad, rahvusvaheliselt tunnustatud teadlased. Nimetagem siinjuures: Richard Viidalepp, Ingrid Rüütel, Karl Jaago, Liina Gergova, Ülo Tedre, Pille Kippar, Veera Pino, Eva-Kait Kärblane, Arvo Krikmann, Mare Kõiva, Piret Voolaid, Vaina Mälk, Ülo Valk, Madis Arukask, Ergo-Hart Västriik, Liisi Laineste, Reet Hiimäe, Aado Lintrop, Sander Vesik, Asta Öim, Tiit Konsand, Katre Öim, Eda Kalmre, Ruth Mirov, Renata Sõukand, Raivo Kalle, Indrek Zolk, Saamuel Vesik, Marje Joalaid, Rein Saukas, Anne Hussar, Anastasiya Fiadotava, Nikolai Kuznetsov, Nikolai Anisimov, Mare Kalda, Anneli Baran-Grzybek, Signe ja Merje Susi, Kairika Kärnsna, Maris Müürsepp, Piret Paal, Kristel Kivari, Eve Ehasu, Saša Babič, Aveliina Helm, Eha Viluoja, Luule Krikmann, Alar Kruusmaa, Laas Toom, Asta Niinemets, Andres ja Maris Kuperjanov, Anne Ostrak, Tiina Mällo, Tõnis Roll, Liisa Vesik, Juhani Tali, Kaur Mägi, Loreida Raudsepp, Toomas Born, Indrek Kiissel, Aimar Ventsel, Taisto-Kalevi Rautalainen, Pikne Kama, Priit Lätti, Pille Parder, Helen Hanni, Mann Lintrop, Sirle Pent, Andrus Tins, Mall Leman, Kaisa Sammelselg, Kait Tamm, Tuul Sepp, Kadi Sarv, Jaan Sudak, Henri Zeigo – nimestikku võib jätkata pikalt ja õigupoolest peaksid siia kuuluma ka meie akadeemilise perekonna arvukad liikmed maailma eri paikades, kellega on ühiseid uurimise rööme olnud vahva jagada.

Et meil oleks pikalt üksteisest röömu!

Mare Kõiva, 22.01.2022

KAVA

Esmaspäev, 24. jaanuar 2022

12.00 Sissejuhatus

Mare Kõiva

Jüri Makarov

12.15 Tõnno Jonuks: Lammas ja tema DNA

12.30 Reet Hiimäe: Lambaga seotud subliimsed usundilised tähenduskihid

12.45 Mare Kõiva: Lammas usundilistes juttudes

13.00 Mare Kalda: Aardejuttudest leitud lambad. Vormelid, seosed, paralleelid

13.15 Eda Kalmre: Nn tõestisündinud lood nõukogude aegses jutupärimuses, lambasmugeldamise lugu (ATU 1525M)

13.30 Andres Kuperjanov: Kalendrisaba lammas

13.45 Andrus Tins: muusikaline vahepala "Hundi ja lamba kultuuriline dialoog"

14.00 Nikolai Kuznetsov: Lammas komi püsiväljendites

14.15 Piret Voolaid: *Hundid söönud, lambad terved* ehk lamba ja hundi vastandpaar eesti vanasõnades

14.30 Anastasiya Fiadotava: "The wolves are fed and the sheep are safe, RIP the shepherd": The transformation of proverbs into (humorous) image macros

14.45 Diskussioon

“The wolves are fed and the sheep are safe, RIP the shepherd”: The transformation of proverbs into (humorous) image macros

Anastasiya Fiadotava

Conventional proverbs often undergo transformations in contemporary folk culture, resulting in the creation of “anti-proverbs” that reflect, at least partly, the new wisdom of the modern society (Mieder 2007). While researchers have already conducted thorough studies on the interrelations between proverbs and anti-proverbs (see, for example, Mandziuk 2016) and the linguistic mechanisms of anti-proverbs creation (Litovkina et al. 2007), the combination of anti-proverbs with images and the subsequent creation of (humorous) image macros have not been put into the spotlight of internet lore researchers (for a notable exception, see Hrisztova-Gotthardt et al. 2020).

The current presentation intends to address this gap and discusses the playful alterations of “The wolves are fed and the sheep are safe” proverb in the Russian-language meme landscape. The changes include both verbal and visual additions. By analysing the interrelations between the images and the text, I focus on the various roles an image can play in the creation of a humorous effect in the proverbs-based image macros. Moreover, I discuss the features of these image macros that can potentially contribute to their memetic nature.

References

- Hrisztova-Gotthardt, H., Aleksa Varga, M., T Litovkina, A., & Vargha, K. 2020. The visual representations of a Biblical proverb and its modifications in the Internet space. *The European Journal of Humour Research* 8 (2), pp 87–112.
- Litovkina, A., Vargha, K., Barta, P., & Hrisztova-Gotthardt, H. 2007. Most frequent types of alteration in Anglo-American, German, French, Russian and Hungarian anti-proverbs, *Acta Ethnographica Hungarica* 52 (1), pp 47–103.
- Mandziuk, J. 2016. “A Proverb a Day Keeps Boredom Away.” *Anti-Proverbs, Twisted Proverbs, Perverbs and Other Animals. New Horizons in English Studies* 1 (1), pp 21–31.
- Mieder, W. 2007. Anti-proverbs and mass communication: The interplay of traditional and innovative folklore. *Acta Ethnographica Hungarica* 52(1), pp 17–45.

Lambaga seotud subliimsed usundilised tähenduskihid

Reet Hiimäe

Lammas on oluline koduloom, kuid lambal, temaga seotud saadustel (nt vill), tööriistadel (lambarauad) ja tegevustel (villapügamine, määgimise matkimine) on folklooris ka mitmepalgeline sümboolne tähendussisu. Avan oma ettekandes nimetatud tähendusnüansse ja osutan nende põhjal, kuidas mõned sümbolid ja nende derivaadid kanduvad edasi ka kõige tänapäevasematesse kontekstidesse (näiteks teadusmeditsiin) ja mõjutavad jätkuvalt inimeste käitumist.

Lammas ja tema DNA

Tõnno Jonuks

Lammas on ajaloos olnud oluline majandusloom juba kiviajast peale, kuid sümbolsetel eesmärkidel ei ole lammast kuigipalju kasutatud – ei ole temast tehtud hammasripatseid ega lambakujulisi figuure. Isegi läbi kristliku kesk- ja uusaja on lammas jäänud pigem mentaalseks kujundiks, keda materiaalses vormis on harva kujutatud. Küll aga võib lammas ka nähtamatul moel aidata kaasa ajaloo uurimisele. Oma ettekandes refereerin üht uuringut, millega leiti, et Fääri saarte inimasustus on alguse saanud ilmselt tervelt pooltuhat aastat varem kui seni arvatud. Sellele järeldusele viis ühest sealsest järvest leitud lamba DNA. Tegemist on viimastel aastatel revolutsioonilise kiirusega arenenud meetodiga, millel on potentsiaali muuta paljut senises ajaloonägemuses.

Aardejuttudest leitud lambad. Vormelid, seosed, paralleelid

Mare Kalda

Folkloristika osakond alustas 1993. aastal tekstiderikast andmekogu koondavat suurt muistendiprojekti, et jätkata jutu-uurimist, koostada temaatilised tekstikorpused, süstematiseerida muistendid ning digitaliseeritud tekstikorpuste toel luua ja tuua uut teadmist rahvajuttude uurimisse artiklites ja monograafiates (digitaliseerimise ja andmebaaside töö algusest vt Vesik 2006).

Möödaläinud aastate jooksul tehtud töö tulemusel on minul kui ardepärimuse uurijal kasutada tekstikorpus, mille pani folkloristika osakonna e-arhiivi(de) põhjal kokku hea kolleeg Andres Kuperjanov. Enam ei olnud tarvis ühe või teise uurimisaspekti tarvis lehitseda rahvaluulekäsikirju ning teha väljakirjutusi sadadele koopiasedelitele, mida siis tulnuks värviliste kleepsude või muu taolise eeldigitalaalse tehnika abil tähistada ja iga kord ümber paigutada.

7627 teksti sisaldavast 1798-leheküljelisest failist on võimalik üsna väikese vaevaga eristada konkreetse uurimisidee realiseerimiseks vajalikke muistendeid. Näiteks missuguseid ilmastikutingimusi ardejutud kajastavad, kuidas muistendi tegelane varanduse juurde satub jne. Ka *lamba* otsimine varandusejuttudest andis huvitavaid tulemusi. Ettekan-des annan ülevaate, missugustes jututüüpides on oluline, et tegelaseks on just lammas, kui püsiv on vormel *lammas kahe pojaga*, kuidas suhestub vormel teiste folklooriliikidega. Tähelepanu vääri-ivad ka näiliselt juhuslikud episoodid, näiteks missuguseid lambapidamisega seotud töid-tegemisi ardejuttudes mainitakse või kuidas integreeruvad muistenditesse *lammas*-osisega kohanimed.

Kirjandus

Vesik, Liisa 2006. Muistendite digiteerimisest andmebaasideni. Kõiva, Mare (toim.). *Võim ja kultuur* 2. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 409–418.

Nn tõestisündinud lood nõukogude aegses jutupärimuses, lambasmugeldamise lugu (ATU 1525M)

Eda Kalmre

Tüüpilistes linnamuistendites ei kohta taluloomi. Seevastu on nõukogude ajast registreeritud üsna mitmeid ka koduloomadest jutustavaid "tõestisündinud" lugusid. Paljud neist on ainulised harviktekstid, mille tagant esmapilgul ei oska traditsioonilisust nähagi. Küllap seetõttu ei ole neid varem välitöödelt ega korrespondentide poolt üles kirjutatud-salvestatud. Enamik neist ongi arhiivi jõudnud 1980. aastate lõpus ja 1990. aastatel juba tänapäeva jutupärimuse, eriti muistendite kogumise raames. Need lood peegeldavad väga ilmekalt nõukogude olusid ja räägivad leidlikest ja mitte niiväga leidlikest vargustest, võimude tuisamisest ja sulitempuudest, õnnelikest juhustest jms.

Ettekandes tuleb juttu nõukogude-aegsest lambasmugeldamise loost ja sellest kuidas see jõudis Hollandi jutukogumikku, aga ei ole siiani registreeritud Eesti naljandite hulgas.

Kalendrisaba lammas

Andres Kuperjanov

Kohused ja õigused käivad kõrvu. Kellel kohused täita, see nõuab ka kõneõigust nende läbivaidlemiseks. Kongressid ja konverentsid on nüüdse aja verstaapuud inimeste politika ja seltslikus elus ja – meie oma vahel ütelda – meie inimeste seas on ikka ommeti oma hää jagu lollpäid ja tuhmisinu ka. ... (Koerte konverents – Eesti Postimehe Kalender ehk aasta-raamat 1879, lk 111–120, va Tartu, H. Laakmann.) Eks minagi siis pea karjakoer Krantsi kombel kuulutama, et “Ilma minuta on lambad hundi käes. Ilma minuta nad ei või elada. Tulgu pääraha!” ja siis need kalendrilambad üle lugema.

Tekstikorpuses on 8356 kirjet 301 kalendriseeria 1003 kalendrist ajavahemikus 1798–1940, erialaliselt mitteolulisi tekste ei ole töödeldud. Lambaga tekste on suurusjärgus 150, otsingutulemus oli 160, aga kui vead maha arvata (nt OCR “Ta vastas, et see olnud ta süü, et ta oina isa isa ehk wanaisa ...”), siis jääb see number väiksemaks. Teemadelt jagunevad tekstid:

Lambakasvatus – 7 (1 toit, 2 reklaami, 4 õlitamist)

Veterinaaria – 12

Õpetlik – 3

Kalender – 6

Ilmaennustused – 5

Orienteerumine – 2

Võrdlused – 6

Praktiline abivahend – 3

Toit – 8

Kombed – 4

Ended – 2

Ohverdus – 1

Usk – 2

Lendva – 3

Persoonid – 3

Posijad – 3

Ettekuulutused – 1

Nali – 38

Hääled – 1

Jutud – 27

Tont – 1

Pseudo – 5

Muud – 6

OCR – 7

Kalendri tarkus.

Hans: "Kuule, Jüri, küll on "prohvessörid" targad, nemad teadvat, kunas lund või vihma tuleb ette ära." Jüri: "Oh sina esimene lambapää, seda nad võtavad ju kalendrist." (Uus Eesti rahva kasuline kalender 1886, lk 60, va Tartu, V. Just.)

Lammas komi püsiväljendites

Nikolai Kuznetsov

Komid on ajalooliselt olnud jahipidajad, karjakasvatajad ja põlluharijad, ning nende tegevusaladega seotud teemad on leidnud kajastuse ka folklooris. Komi püsiväljendites on sagedased erinevad kodu- ja metsloomad ning linnud, kelle kaudu iseloomustatakse inimest, tema käitumist, teatud olukorda jm, viidates looma või linnu mõnele omadusele või eripärale. Neljajalgsete seast pole lammas püsiväljendite kõige sagedasem kuju, kuid tal on siiski oma kindel koht. Kõige enam esineb lammas kartlikkuse sümbolina (nt *ыж сьӧлӧм* 'lamba süda' > 'kartlik'). Samuti võib lammas tähistada häbelikkust, väiksust, tähtsusetust ja rumalust.

Lammas usundilistes juttudes

Mare Kõiva

Ettekanne annab sissevaate, kuidas üks vanemaid kodustatud loomi – lammas – on kohanenud usundilisse folkloori ja müütidesse. Tegemist on tagasihoidlike ülalpidamiskuludega loomaga, kelle vähenõudlikkuse kohta käivat rahvatarkust kommenteeriti 1930. aastatel järgmiselt: *Lammas on öelnud, et kui juba minu naha laiuselt paljast maad on, siis ma enam nälga ei sure. Aga sellega lammas ikka valetas küll.*

Lammas oli varaline väärtus, pärandiosa ja retsiprooksete suhete alus, mida väljendavad mitmesugused normatiivsed ütlused ja kombekirjeldused: *Kui karjast kaob lammas, siis öeldakse, et see on hundi jagu. Tolle jätab Jumal hundile, ära taga otsi."*

Talsipaastus anti liha ka – ülempreestrile anti terve lammas, vähemat ei tihanud keegi andagi. Papinaised käisid ka ja köstrid. Nad tulid tuppa ja muudkui küsisid. Neile ei jõudnud keegi mõõduga anda, anti vaid kausiga.

Kujuvahetamine on müütides ja usundilises folklooris vana üldjoon, samas leiame teisi huviväärseid intertekstuaalseid laene ja mõttemalle ning nii kummitusolendite, deemonite kui kaitsehaldjate ja nende atribuutide hulgas on lammas arvestatav tegija.

Hundid söönud, lambad terved ehk lamba ja hundi vastandpaar eesti vanasõnades

Piret Voolaid

Hunt ja lammas on esindatud suures hulgas eesti vanasõnades – akadeemilises väljaandes “Eesti vanasõnad I–V” (1980–1988) vastavalt hunt (ka murdeline susi) üle 200, lammas (ka tall, oinas) üle 100 erisulisel vanasõnatüübis. Arvo Krikmanni (1999) koostatud statistika järgi annavad umbes poole vanasõnades esinevate zooterminite kõigest esinemisjuhtudest kaheksa isendit (1.–3. kohta jagavad suursoosikutena vanim kodustatud loom koer ning kaks muud tähtsaimat kodulooma hobune ja veis; 4. kana/kukk; 5. hunt; 6. siga; 7. kass; 8. lammas/oinas). Niisiis on hunt ja lammas esinemissageduselt vanasõnades populaarsed loomad, kes figureerivad metafoorsete tegelaskujudena üksinda, kuid umbkaudu 20 eesti vanasõnas kohtab neid paarisrakendis peamiselt ohtlikkuse alusel vastandatuna (samavõrra iseloomustab tapja ja ohvri, sööja ja söödava vahekorda vanasõnades ka nt kassi ja hiire vastandpaar).

Ettekandes keskendun lamba ja hundi vastandpaari sisaldavatele vanasõnadele ning analüüsin põhjalikumalt ütlust “Hundid söönud, lambad terved” (akadeemilises väljaandes vanasõnatüüp EV 10812 murdekeelses sõnastuses “Soe olgu söönu, lamba olgu alale”) ja selle kasutusümbrusi ja tähendusi. Eesti keeles laialt levinud ja tuntud vanasõna tuleb ette põhiliselt olukordades, kus kahe osapoolte kokkupõrkes leitakse kompromiss ehk lahendus, millega mõlemad osapooled rahule jäävad. Osavusparadoksil rajaneva vanasõna varasemad arhiiviüleskirjutused on pärit 19. sajandi lõpust jäägitult Lõuna-Eestist, esinedes seetõttu murdelises sõnastuses (nt 1896. aastast pärineb Rõugest Hilda Treu üleskirjutus “Soe olgu söönü, a lamba olgu alale”). Rahvusvaheliselt tuntud ütlusest on tänapäeval saanud ka huumori allikas, nii on eesti keeleski tuntud nt edasiarendus “Hundid söönud, lambad terved, karjusele igavene mälestus”.

Kirjandus

EV = Hussar, Anne & Krikmann, Arvo & Normann, Erna & Pino, Veera & Sarv, Ingrid & Saukas, Rein (koost), Krikmann, Arvo & Sarv, Ingrid (toim) 1980–1988. *Eesti vanasõnad*. Monumenta Estoniae Antiquae I–V. Tallinn: Eesti Raamat. <https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/evs/>.

Krikmann, Arvo 1999. Vanasõnad loomade identiteedist (Tüpoloogilisi memuaare). *Mäetagused* 12, lk 52–86. <https://www.folklore.ee/tagused/nr12/elukad.htm>.

Märkmed